

УДК 316.245

С. Л. КАТАЄВ, В. М. СЕВЕРИНЮК

СОЦІОЛОГІЧНІ ІНТЕНЦІЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТІЛА

У статті розглянуто соціологічні аспекти, які розкрито в працях з феноменологічної психології та філософії. Зокрема, зосереджено увагу на проблематиці тіла, жестів, рухливості людини. Проаналізовано праці М. Гайдеггера, М. Мерло-Понті, Д. Левіна. Стверджується, що жести й рухи людини не довільні, а певною мірою зумовлені культурою, соціалізацією, прийнятими в суспільстві стандартами та нормами, тобто тими факторами, які входять до дискурсу соціології.

Ключові слова: феноменологічна психологія, соціологія тіла, жести, рухливість людини.

Людина – це складна істота, яка системно поєднує в собі фізіологічну, психологічну, соціальну складові. Ці елементи не лише значущі кожен у своїй галузі, а й тісно взаємопов'язані. Зв'язок психологічного й соціального в людині добре вивчений і становить предмет окремої наукової дисципліни – соціальної психології. Також активно вивчають взаємозв'язок фізіології та психології людини. Але соціальні аспекти фізіологічної сторони людини розглядають рідше. Тіло людини належить до природної, фізіологічної сторони людини. Екзотичною поки виглядає галузева соціологія тіла. Дуже небагато праць із соціології харчування, що теж можна зарахувати до проблеми зв'язку фізіологічного й соціального начал у людині. Зв'язок різних компонентів людського тіла вивчають з різних методологічних позицій. Однією з методологій, у межах і термінах якої розглядають зв'язок природного, психічного й соціального в людині, є феноменологія. Феноменологічна методологія передбачає тісний зв'язок філософії, психології та соціології й не ставить різкі кордони між цими науками. Отже, можна виявити у феноменологічній психології соціологічні аспекти. Вивчення певної проблеми без урахування жорстких меж між науками надає змогу комплексно, системно виявити закономірності та сутність явищ, що досліджуються.

Метою статті є виявлення соціологічних аспектів у дослідженнях з феноменологічної психології тіла.

Проблематику тіла висвітлено в працях класиків феноменологічного напрямку у філософії, психології, соціології. Перш за все, М. Гайдеггера, Е. Гуссерля, М. Левіна, М. Мерло-Понті та ін. Так, Е. Гуссерль розглядає живе тіло як область інтерсуб'єктивного розуміння. Дослідник творчості Е. Гуссерля А. Чікін зазначає: «Гуссерль говорить про подвійність живого тіла з погляду інтерсуб'єктивності та ставить його в основу двох установок: живе тіло може бути натуралізоване для об'єктивної точності й одухо-

творене для доцільної комунікації. Завдяки такому погляду на живе тіло, пояснюється свобода, яку ми бачимо в єдностях, що осмислено співвідносяться, таких як людина й суспільство» [1, с. 14]. Такими соціологічними інтенціями просякнуті твори феноменологів.

М. Мерло-Понті є беззаперечним засновником «тілесної проблематики» у феноменології. Він вважає, що має існувати розуміння «до» розуміння, і найбільш чітко цей рівень виявляється в інтерсуб'єктивних сферах поведінки: мові й статевих відносинах, трансцендентальній практиці, що дає суб'єкту доступ до особистісного та одночасно інтерсуб'єктивного змісту.

М. Гайдеггер багато уваги приділяє проблематиці тіла в своїх студіях з феноменології йі також використовує систематично поняття інтерсуб'єктивності, тобто тези соціального характеру.

Існує певна сукупність думок щодо соціальності тіла в соціології. Огляд цих думок подано у відповідних енциклопедичних словниках із соціології [2].

П. Бурдьє вказує на втілення відносин влади в тілі людини. Він стверджує, наприклад, що «протистояння між чоловіками й жінками реалізується не тільки в будь-яких соціальних діях, а й у жестах і тілесних рухах. Підпорядкування пригноблених – це не поступка грубій силі, а результат особливого способу соціалізації тіла й соматизації відносин домінування» [2].

М. Мосс слушно зауважує, що «в процесі свого розвитку індивід опановує певний набір навичок (практик), які дозволяють йому ефективно поводитися з тілом. Таким чином, будь-яка тілесна активність розглядається в рамках цього підходу як соціально сконструйована й культурно специфічна» [2].

Контроль над тілом є важливим аспектом концепцій М. Фуко, який «зазначає, що цей контроль простягається досить широко – від управління поведінкою людей в екстремальних ситуаціях (наприклад, під час епідемій) до підпорядкування пози й ходи школярів певним стандартам» [2]. М. Фуко підкреслює схожість влади лікарів над тілом і влади священників над душами. Найважливішим і часто обговорюваним питанням у соціології тіла є контроль над сексуальністю й репродуктивними функціями.

Деякі вчені вважають: «Проблема тілесності пронизує все людське знання, що є відмінною рисою сучасності» [1, с. 2]. Ця проблема розглядається в рамках філософії (дослідження з онтології й теорії пізнання), соціології, соціології медицини, робототехніці, нейрології тощо.

У західній цивілізації протягом тривалого періоду переважало натуралістичне ставлення до тіла як природної складової людської істоти. Більше того, проблема тілесності активно витіснялася з поля зору вчених, які аналізують проблеми соціального життя. Тіло в соціальних науках потрапило в центр уваги лише в ХХ ст. У 1995 р. у Великобританії створено науковий журнал «Тіло і суспільство» (Body and Society). Розвиток соціології тіла останніми роками спричинив появу відповідного курсу в навчальних

зкладах. Так, І. Ковальова викладає курс «Соціологія тіла» в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна [3].

Сформувалось тематичне та проблемне поле соціології тіла. У підручнику «Соціологія» в розділі «Людське тіло і суспільство» Е. Гідденс зазначає, що соціологія тіла «досліджує особливості того, як наші тіла схильні до впливу суспільства. Як і всі людські істоти, ми тілесні – ми всі маємо тіло. Але наше тіло не є щось, чим ми просто володіємо, що існує поза суспільством. На наші тіла глибоко впливає як соціальний досвід, так і норми й цінності тих груп населення, до яких ми належимо. Лише недавно соціологи почали помічати глибинну природу взаємозв'язків суспільного життя та тіла. Таким чином, це поле досліджень є абсолютно новим і одним з найбільш захопливих» [4].

Більш чітке визначення проблематики соціології тіла подано в словниках: «Соціологія тіла – напрям соціологічної науки, що вивчає тіло людини в контексті соціальної взаємодії, історії та культури, зокрема:

- роль тіла в процесах соціальної взаємодії (і як експресивної форми, і як об'єкта маніпуляцій, пов'язаних з утвердженням влади й авторитету);
- символічне значення тіла в культурі (яке виявляється, зокрема, у магічних і релігійних церемоніях);
- роль соціальних процесів у конструюванні тіла і втіленні в ньому системи соціальних відносин» [2].

Зокрема, Е. Гофман підкреслює, що «за допомогою тілесної активності людина виявляє свою належність до певного соціального класу, індивідуальний стиль життя з властивими йому цінностями, і, що не менш важливо, вступає у взаємодію з різними аспектами соціального оточення і змінює їх» [2].

Соціальні аспекти тілесних проявів людини не завжди вивчають прямо в рамках соціології. Іноді соціальний контекст можна виокремити в працях, які не є безпосередньо соціологічними. Зокрема, у творі сучасного англійського філософа й психолога Девіда Майкла Левіна «Спогади тіла про буття» [5]. Сам учений зараховує свою працю до феноменологічної психології та спирається на методологічні положення М. Гайдеггера і М. Мерло-Понті.

Феноменологічний аналіз жестів і рухів людини, чому присвячено дослідження Д. Левіна, в основному розкриває філософський та психологічний сенс тілесної рухливості. Але, заглиблюючись у феноменологічну сутність тілесних проявів людини, Д. Левін неодноразово торкається й соціальних аспектів рухливості, жестів, рухів.

Щодо значення рухливості для буття автор констатує: «Наша рухливість має місце в полі безлічі вимірів. Наша екзистенція, як істот обдарованих здатністю, звану нами рухливістю, є залежною від цього поля... Поле нашої рухливості є виставлення поля Буття, воно є те, як Буття виявляється, як Буття присутнє в нашій рухливості» [5, с. 25].

Розглядаючи різні аспекти феноменологічної психології тіла, Д. Левін звертає увагу й на соціальні аспекти: «Ми в жодному разі не бу-

демо ігнорувати інтерперсональний вимір рухливості: нашу рухливість в-і-як-наше буття-з-іншими. Інтерпретація рухливості в діалогах нашого інтерперсонального світу визначає завдання, яке залишається нагальним завданням нашої подальшої роботи» [5, с. 6]. Зрозуміло, що психологічний термін «інтерперсональне» є аналогом соціального. Тому всюди, де автор розглядає «інтерперсональний вимір нашої рухливості», фактично йдеться про соціальні аспекти. «На думку Гайдеггера, буття-з-іншими (інтерперсональне) характеризує сутнісний вимір нашої відкритості буття (нашого Dasein). Це наводить на думку про те, що справжній досвід вимагає розвитку здатності до «дбайливості», здійснення Турботи, структуру якої виявляє аналіз М. Гайдеггера [5, с. 8].

Термін «буття-з-іншими», який вживає М. Гайдеггер, має чітко виражену соціальну конотацію. Цим терміном автор позначає один із проявів сутності людини і її Буття, а саме її соціальність. Глибоким свідченням соціальності, на думку М. Гайдеггера, є здатність до дбайливості.

Турбота може виявлятися й у жестах. Так, мати поправляє ковдру дитини або гладить по голові. Є безліч жестів, що виражають турботу. Тому звернення уваги М. Гайдеггера на турботу як прояв соціальної сутності людини можна також трактувати в соціологічному контексті.

Буття, дбайливість і жести об'єднує в своїй праці М. Левін. «Відкритість початкової структури – Турботи (нашого інтерперсонального Буття-з-іншими), яка здійснюється в розвитку нашої здатності до дбайливості, є фундаментальний вимір цієї більш загальної відкритості до-бути. Відкриваючи себе іншим, особливо тим іншим, які потребують нас, ми відкриваємося Буттю, розвиваючи одне, ми розвиваємо інше. Співчуття, або дбайливість, по суті, включають у себе усвідомлення універсальності й цілісності: ми не самотні, і ми не є цілим без турботи про інших. Отже, тією мірою, якою ми серйозно відчуваємо глибоке співчуття й можемо відчувати жалість, завдяки міцній мотивації рухатися крізь світ заради інших, ми фактично також розкриваємо нашу більш фундаментальну здатність рухатися в поле-рухливості Буття, рухомого не енергією нашої власної волі, але скоріше, по милості енергії Буття як такого» [5, с. 48].

Відзначаючи, що «ми є істотами, для яких наше власне буття завжди під питанням», філософ розглядає рухливість і турботу як аспекти Буття: «Глибока істина предмета полягає в тому, що переплетення напруг є вже рудиментарна форма інтерперсональної дбайливості. Навколишнє поле нашої рухливості є, отже, завжди і вже трансперсональний діапазон співчуття, якщо ми готові прийняти наше народження з його розташуванням і готові рухатися так, як його домагання будуть рухати нас» [5, с. 9]. І далі на ту саму тему: «Рухатися зі співчуттям значить рухатися у відповідь на поклик – страждання й нужду – інших істот, що відчувають, але коли глибоке співчуття є мотивацією, рухатися та бути рухомим є одне й те саме» [5, с. 10].

Крім того, М. Левін звертає увагу на те, що жести та рухи людини не довільні, а певною мірою зумовлені культурою, соціалізацією, прийнятими в

суспільстві стандартами й нормами, тобто тими факторами, які входять у дискурс соціології. Цю думку він розвиває у фрагменті, присвяченому дитячому тілу: «Дитяче тіло рухливості стає, звичайно, більш соціалізованим, більш «людським». Тіло дитини набуває форми, відповідно до образу його культури, добре темперованого тіла всякого й кожного: початкові оркестровки рухливості, відкриті для нього, до-онтологічно, поступово підпадають під межі, що встановлюють життя-світ, уже впорядковані соціальними конвенціями, культурними стилями, етнічними ідентифікаціями, рольовими інтродукціями й особливо інтерперсональними зв'язками, що значущі для нас» [5, с. 68].

На соціальність тіла звертають увагу фахівці із соціології тіла.

Соціальні аспекти феноменологічної психології тіла можуть бути виявлені побічно. Так, у праці «Тіло як Вираз і Річ» М. Мерло-Понті стверджує, що «мова висуває новий сенс, якщо це справжня мова, зовсім як жест, який вперше наділяє предмет людським значенням, якщо це ініціює жест» [5, с. 10]. Але жест, який ініціює, – це завжди жест, призначений для комунікації з іншими людьми, наприклад, стискання руки. Деякі жести, що ініціюють спілкування, є реакцією на звернення до людини інших людей. Мова, як прояв соціальності людини, часто супроводжується жестами, що акцентують увагу на певні фрагменти змісту висловлення, надаючи йому потрібної інтонації. Поняття «тілесні» пов'язане з феноменологією М. Мерло-Понті, представленої, зокрема, в його «Феноменології сприйняття». Основне питання, що цікавило М. Мерло-Понті, стосувалося досвіду реальності. Він стверджував, що «дослідне осягнення світу можливо тільки через його сприйняття, а останнє передбачає володіння мовою. Людська тілесність лежить в основі процесів сприйняття й розуміння безпосередньої реальності» [6].

Для М. Мерло-Понті тіло не є об'єктом, іншим серед тих, які нас оточують. Воно є живе власне тіло, яке я знаю не розумом, але яке, навпаки, є умовою для моїх вищих функцій, мого «свідомого Я». Будучи такою умовою, саме тіло, за М. Мерло-Понті, є справжнім суб'єктом конститування. Власне тіло є в світі, як серце в організмі: воно постійно утворює з ним систему. «Згідно з Мерло-Понті, в перцептивне поле, що охоплюється тілом, включений і інший. Інтерсуб'єктивні відносини не є конфліктними, а життєвий світ – це наш спільний світ, тимчасовим розгортанням якого є історія» [6]. Як бачимо, соціальність пронизує основні постулати феноменологічної концепції тіла.

Висновки. Таким чином, феноменологічна психологія й філософія тіла, розкриваючи сутність проявів Буття в рухливості людини, у її жестах і рухах розглядає, зокрема, аспекти соціального характеру. Так, стверджується, що жести й рухи людини не довільні, а певною мірою зумовлені культурою, соціалізацією, прийнятими в суспільстві стандартами та нормами, тобто тими факторами, які входять у дискурс соціології. Увагу проблематиці тіла, жестів, рухливості людини приділено в працях М. Гайдеггера, М. Мерло-Понті, Д. Левіна. Феноменологічна методологія передбачає тісний зв'язок філософії, психології та соціології.

Список використаної літератури

1. Чикин А. А. Проблема телесности в феноменологии: Э. Гуссерль и М. Мерло-Понти: дис. ... канд. филос. наук. Москва, 2014. 28 с.
2. Фролова Ю. Г. Соціологія тела. Социология: энциклопедия / сост. А. А. Грицанов и др. Минск: Книжный Дом, 2003. С. 1070–1072.
3. Ковальова І. Д., Сорока Ю. Г. Програма та методичні матеріали з курсу «Соціологія тіла» для студентів магістратури соціологічного факультету. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2003. 14 с.
4. Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999.
5. Левин Д. М. Воспоминание тела о бытии (феноменологическая психология и деконструкция нигилизма). Главы из книги / пер. с англ. С. Хрусталева. Москва, 1992.
6. Соколова Л. Ю. Феноменологическая концепция. Серия «Мыслители». История философии, культура и мировоззрение. 2000. Вып. 3. С. 164.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2019.

Катаев С. Л., Северинюк В. М. Социологические интенции феноменологической психологии тела

В статье рассматриваются социологические аспекты, которые затрагиваются в работах по феноменологической психологии и философии. В частности акцентируется внимание на проблематике тела, жестов, подвижности человека. В этих аспектах анализируются работы М. Хайдеггера, М. Мерло-Понти, Д. Левина. Утверждается, что жесты и движения человека не произвольны, а в определенной мере обусловлены культурой, социализацией, принятыми в обществе стандартами и нормами, то есть теми факторами, которые входят в дискурс социологии.

Ключевые слова: феноменологическая психология, социология тела, жесты, подвижность человека.

Kataev S., Severyniuk V. Sociological Intentions of the Phenomenological Psychology of the Body

The article deals with the sociological aspects that affect the works on phenomenological psychology and philosophy. In particular, attention is paid to the problems of the body, gestures, mobility of the person. In these aspects the works of M. Heidegger, Merlot-Ponty, D. Levin are analyzed. It is argued that the gestures and movements of man are not arbitrary, but to a certain extent due to culture, socialization, accepted standards and norms in society, ie those factors that are included in the discourse of sociology.

It is claimed that man is a complex being that systematically combines physiological, psychological and social components. These elements are not only important to everyone in their industry, but also closely interconnected. One of the methodologies within which the connection between the natural, the mental and the social in man is phenomenology. Phenomenological methodology assumes a close connection between philosophy, psychology and sociology and does not draw sharp boundaries between these sciences.

The social aspects of the physical manifestations of man are not always studied directly within the framework of sociology. Sometimes, the social context can be distinguished in works that are not directly sociological. Such work includes the book Contemporary English philosopher and psychologist David Michael Levin's «Memories of the Body of Being.» The scientist himself refers his work to phenomenological psychology and relies on the methodological provisions of M. Heidegger and M. Merlot-Ponty.

Phenomenological analysis of gestures and movements of man, why Dmitry Levin's work is devoted, mainly reveals the philosophical and psychological meaning of physical mobility. But, delving into the phenomenological essence of the physical manifestations of man, DM Levin repeatedly touches on the social aspects of mobility, gestures, movements.

Key words: phenomenological psychology, sociology of the body, gestures, mobility of a person.